

Redakcja naukowa
Anna Pawlak, Beata Skwarek,
Justyna Stadniczeńko, Oksana Petrenko

**W TROSCIE O ROZWÓJ I BEZPIECZEŃSTWO DZIECKA
WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE
ASPEKTY SPOŁECZNO-PRAWNE**

WYDAWNICTWO
AEH

**W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka
we współczesnym świecie.
Aspekty społeczno-prawne**

Redakcja naukowa:

Anna Pawlak, Beata Skwarek, Justyna Stadniczeńko, Oksana Petrenko

Legnica – Warszawa 2022

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

Publikacja finansowana ze środków Firm GATES POLSKA Sp. z o. o.,
Legnicka Specjalna Strefa Ekonomiczna S.A., Koleje Dolnośląskie S.A.

Recenzenci:

prof. dr hab. Joanna Konarska
prof. dr hab. Olga Suchomlińska

Copyright © 2022 by Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie
Copyright © 2022 by Collegium Witelona Uczelnia Państwowa

Projekt okładki:
Zbigniew Gol

Collegium Witelona Uczelnia Państwowa
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica
tel. 76 723 22 80 do 83
uczelnia@collegiumwitelona.pl
www.collegiumwitelona.pl
www.wydawnictwo.collegiumwitelona.pl

Korekta, skład i łamanie:
Krystyna Gajaszek, Waldemar Gajaszek
Stowarzyszenie „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica
tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04
www.wa.legnica.edu.pl

ISBN 978-83-66552-55-5

Wydawnictwo
Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej
ul. Okopowa 59
01-043 Warszawa

Spis treści

Table of contents	7
Słowo od redaktorów	11

Część I

RODZINA I DZIECKO

Jacek Sobczak, Ksenia Kakareko

Konstytucyjne prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego oraz religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniemami	15
--	----

Stanisław Leszek Stadniczeńko

Błędne rozumienie osobowej natury człowieka i uwarunkowania destrukcyjne rodziny we współczesnej cywilizacji	39
--	----

Marek Michalak

Zagrożenie praw dziecka podczas pandemii koronawirusa	57
---	----

Жанна Стельмашук, Надія Гринькова, Аліна Ваколюк

Відповідальне батьківство: теоретичні аспекти	69
---	----

Тетяна Ципан

Соціально-правові та педагогічні основи виховання дітей у сім'ї	85
---	----

Ольга Павелків

Сімейне виховання в системі освіти Японії	109
---	-----

Оксана Петренко

Ідеї дитиноцентризму в зарубіжній педагогічній теорії: актуалізація проблеми вільного виховання	131
---	-----

Сергій Петренко

Оволодіння цифровою грамотністю і безпека дітей в цифровому просторі: актуалізація проблеми	155
---	-----

Część II

SZKOŁA I BEZPIECZEŃSTWO UCZNIÓW

Ольга Поліщук, Юлія Шалівська

Особливості формування моральних переконань учнів в умовах
 нової української школи 183

Роман Павелків, Іванна Хомич

Психологічні передумови розвитку суспільно значущої поведінки
 в молодшому шкільному віці 200

Інна Петренко

Вимоги до формування безпечного простору шкільної кімнати
 початкової школи у контексті Концепції Нової української школи 217

Віталій Павелків, Катерина Павелків, Віктор Панасюк

Психолого-педагогічні умови попередження ризикованої поведінки
 у учасників молодіжних субкультур 227

Людмила Баліка

Теоретичні основи формування культури екологічної поведінки
 учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій 241

Katarzyna Sępowicz-Buczko, Stefania Kozłowska

Bezpieczeństwo w serwisach społecznościowych w opinii uczniów
 liceum ogólnokształcącego 265

Світлана Бричок

Теоретичні основи проблеми виховання культури безпеки
 життєдіяльності здобувачів вищої педагогічної освіти 289

Віта Боса

Підготовка майбутніх філологів в Україні засобами сучасних
 інформаційно-комунікаційних технологій: методологія проблеми 309

Łukasz Trzeciak

Polskie regulacje prawne dotyczące kierowania hulajnogą elektryczną
 i urządzeniem transportu osobistego przez dzieci 329

Część III

ASPEKTY SOCJALNO-PRAWNE

Elżbieta A. Maj	
Socjalna ochrona dziecka w perspektywie podstawowych praw człowieka	339
Larysa Gajewska, Natalia Pobirchenko, Beata Skwarek	
Praca socjalno-wychowawcza z rodziną we współczesnych warunkach: kontekst polsko-ukraiński	349
Наталія Коляда	
Дитячий рух у просторі соціального життя	363
Любов Нечипорук	
Соціальна робота з безпритульними дітьми	375
Григорій Пустовіт	
Теоретико-прикладні засади соціального захисту дітей і учнівської молоді в закладах позашкільної освіти	391
Світлана Щудло, Ірина Мірчук, Оксана Зелена	
Небезпеки вільного часу у підліткових практиках у період пандемії COVID-19 (на матеріалах міжнародного соціологічного проєкту)	413

Część IV

GŁOS STUDENTÓW

Marta Olszewska	
Andrzej Frycz Modrzewski o roli wychowania człowieka	429
Катерина Попова	
Когнітивний і виховний потенціал полікультурної освіти	439
Ірина Поліщук	
Т. Д. Дем'янок про роль громадських організацій у системі превентивного виховання дітей	453
Informacje o autorach	465

Table of contents

A word from the editors 11

Part I

FAMILY AND CHILD

Jacek Sobczak, Ksenia Kakareko

The constitutional right of parents to provide their children with a moral and religious upbringing and teaching in accordance with their convictions 15

Stanisław Leszek Stadniczeńko

The erroneous understanding of the personal nature of man and the conditions for the family destruction in modern civilization 39

Marek Michalak

Threats to children's rights during the coronavirus pandemic 57

Zhanna Stelmashuk, Nadiya Hrynkova, Alina Vakoliuk

Responsible attitude: theoretical aspects 69

Tetiana Tsipan

Socio-legal and pedagogical basis raising children in the family 85

Olha Pavelkiv

Family education in japan's education system 109

Oksana Petrenko

Ideas of child centrism in foreign pedagogical theory: actualization of the problem of free upbringing 131

Serhii Petrenko

Digital literacy and child safety in the digital space: actualizing the problem 155

Part II

SCHOOL AND PUPIL SAFETY

Olga Polishchuk, Yulia Shalivska

Features of formation of moral beliefs of students in the conditions
of the new ukrainian school 183

Roman Pavelkiv, Ivanna Khomych

Psychological prerequisites for the development of socially significant
behavior in primary school age 200

Inna Petrenko

Requirements for the formation of a safe space of the school room
of primary school in the context of the concept of the new ukrainian school 217

Vitaliy Pavelkiv, Kateryna Pavelkiv, Viktor Panasiuk

Psychological and pedagogical conditions of risky behavior prevention
of youth subcultures participants 227

Lyudmila Balika

Theoretical fundamentals of formation of culture of ecological behavior
of primary school students by means of interactive technologies 241

Katarzyna Sępowicz-Buczko, Stefania Kozłowska

Security in social networking services in the opinion of students
from the general secondary school 265

Svitlana Brychok

Theoretical essentials of the problems of the upbringing of the culture
of life safety of applicants of higher pedagogical education 289

Vita Bosa

Preparing future philologists in ukraine with the use of modern information
and communication technologies: a methodology of the problem 309

Łukasz Trzeciak

Polish legal regulations regarding the driving of an electric scooter
and personal transport device by children 329

Part III**SOCIAL AND EDUCATIONAL ASPECTS**

Elżbieta A. Maj	
Social protection of a child in terms of fundamental human rights	339
Larysa Gajewska, Natalia Pobirchenko, Beata Skwarek	
Social and educational work with the family in contemporary conditions: the polish-ukrainian context	349
Nataliia Koliada	
Children's movement in the space of social life	363
Nechiporuk Lyubov	
Social work with homeless children	375
Hryhorii Pustovit	
Theoretical and applied principles of social protection of children and student youth in extracurricular education institutions	391
Svitlana Shchudlo, Iryna Mirchuk, Oksana Zelena	
Dangers of free time in adolescent practices during the covid-19 pandemic (On the international sociological project)	413

Part IV**STUDENTS' VOICE**

Marta Olszewska	
Frycz Modrzewski – the Role of (Human) Upbringing	429
Kateryna Popova	
Cognitive and educational potential of multicultural education	439
Iryna Polishchuk	
T.D. Demianyuk on the role of non-governmental organizations in the system of preventive education of children	453
Information about the authors	465

Людмила Баліка

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0003-0042-7744

e-mail: liudmyla.balika@rshu.edu.ua

Теоретичні основи формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовано теоретичні основи формування культури екологічної поведінки дітей початкової школи засобами інтерактивних технологій. Здійснено аналіз сутності основних ключових понять у двох проблемних полях: «культура екологічної поведінки» та «засоби інтерактивних технологій».

Наголошено, що культура екологічної поведінки – це спосіб організації життєдіяльності людини, представлений сукупністю знань, норм та правил поведінки, ціннісних орієнтацій особистості, що відповідають вимогам стійкого розвитку та виявляються в безпосередній і опосередкованій взаємодії з природою. Нами культура екологічної поведінки розглядається як сукупність знань, норм поведінки взаємодії особистості з природою, в яких відображаються екологічні цінності людини. Зазначено, що інтерактивні технології нами розглядаються як спосіб взаємодії освітньо-виховного процесу, в процесі якого всі учасники взаємодіють один з одним, творчо та критично мислять та вирішують поставлені проблеми. Зосереджено увагу, що існують різні класифікації інтерактивних технологій. Зокрема, В. Мельник класифікувала інтерактивні технології за розподілом інтерактивних методів: превентивні інтеракції (тренінг, консультації); імітаційні інтеракції (ділові ігри, диспут, «мозковий штурм» та ін.); не імітаційні інтеракції (конференція, практикум, проблемна лекція тощо). Інтерактивні засоби ми розглядаємо як прийоми організації активної взаємодії вчителя та учня початкової школи у освітньо-виховному процесі з метою формування культури екологічної поведінки. До засобів інтерактивних технологій формування культури екологічної поведінки ми відносимо: Іarbook, ігри екологічного спрямування, відео, мультфільми, мозкові штурми тощо.

Виділено та обґрунтовано чинники формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи, зокрема: внутрішні (відчуття, мислення та воля) та зовнішні (керування; зразок для наслідування; пасивний соціальний контроль, засоби масової інформації).

Ключові слова: культура, екологічна культура, культура поведінки, учні початкової школи, технологія, педагогічна технологія, виховна технологія, інтерактивні технології та засоби інтерактивних технологій.

Постановка проблеми

Нині у світі й в Україні зокрема екологічні проблеми набули глобального характеру. Реальний стан справ відображено в Глобальному звіті Всесвітнього економічного форуму про ризики (The Global Risks Report 2020). Вперше за десять років існування цього звіту до п'ятірки головних ризиків для світу потрапили екологічні.

Вирішення екологічних проблем відбувається на різних рівнях, зокрема державно-політичному, економічному, науково-технічному, культурно-освітньому. Особливе місце у вирішенні проблеми посідає культурно-освітній чинник, оскільки формування основ екологічної культури, культури екологічної поведінки закладається в дитинстві.

Період навчання дитини в початковій школі – це сенситивний період для екологічного виховання дітей, для усвідомлення себе частиною природи та своєї ролі у збереженні її цілісності. Тому потенційні можливості освітньо-виховної діяльності початкової школи у формуванні культури екологічної поведінки учнів є надзвичайно великими.

Проблема екологічного виховання представлена в державних нормативних документах, як-то: «Концепції екологічної освіти України» (2001), «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (2011), Концепції Нова українська школа (2016), Законі України «Про освіту» (2017), Державному стандарті початкової загальної освіти (2018), де наскрізною метою визначено формування відповідального та дбайливого ставлення до природи, що базується на екологічній свідомості, формування потреби свідомого дотримання екологічних моральних і правових принципів природокористування в особистій поведінці та навички екологічної культури, яка може проявлятися в активній участі в суспільно корисній праці із захисту, догляду та оптимізації стану оточуючого середовища; в пропаганді екологічних знань; в активній діяльності із вивчення й охорони природи своєї місцевості.

Аналіз останніх досліджень з проблеми

Проблемам екологічного виховання присвячено чимало праць видатних педагогів. На сучасному етапі теоретико-методологічні проблеми виховання, зокрема екологічного, представлено в наукових працях Г. Білявського, А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної.

В працях В. Вербицького, О. Колонькової, О. Пруцакової, Н. Пустовіт розкрито теоретичні та методичні аспекти екологічного виховання учнів, формування культури екологічної поведінки. Особливості екологічного виховання молодших школярів було предметом вивчення В. Мінаєвої, Г. Пустовіта, Л. Сімонової, Г. Тарасенко, І. Цветкової та ін.

Однак аспекти формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій до сьогодні цілісно не досліджені.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для забезпечення належного рівня проведення наукового дослідження з проблеми формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій вважаємо за доцільне розглянути сутність ключових понять в двох

проблемних полях аналіз базових понять та термінів як: «культура», «екологічна культура», «культура поведінки» та «технологія», «педагогічна технологія», «виховна технологія», «інтерактивні технології» та «засоби інтерактивних технологій».

Поняття «культура» складне та багатогранне. Філософи, психологи, педагоги досліджували сутність поняття «культура». Саме слово «культура» в перекладі з латинського «Culture» означає «обробіток», «догляд».

Римський мислитель Цицерон перший вжив поняття «культура», яке він розглядав з одного боку, як діяльність по перетворенню природи на благо людини, а з іншого – засіб удосконалення духовних сил людини, її розуму.

Згодом «культура» починає вживатися як синонім освіченості, вихованості людини. У XVII ст. слово «культура» набуває самостійного наукового значення.

Сьогодні не існує загальноприйнятого визначення культури. У науковому обігу зустрічається більш як 500 визначень поняття «культура». Наведемо для прикладу деякі з них: Культура – все те, що є результатом людської історії;

- Культура – все те, що людина створила власним розумом, а не отримала від природи;
- Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей які людина виробила протягом всієї її історії і сам процес творчості;
- Культура – водночас історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у матеріальних і духовних цінностях, створених самою людиною.

Великий тлумачний словник сучасної української мови терміну «культура» дає кілька визначень: «1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії [...], 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності. 4. Розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини [...], 5. Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі»¹.

У філософському словнику зазначено, що «культура – це комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, що задають певну систему історично визначених світоглядних основоположень, надбіологічних порядків, об'єктів та програм діяльності людини, які створюють особливий тип індивідуального й суспільного досвіду, що фіксується у специфічній знаковій формі, функціонує й розвивається у вигляді знакових (семіотичних) систем та процесів»².

На сьогоднішній день поняття культури є одним із дискусійних питань культурології. К. Хоруженко розглядає термін культура як сукупність соціально набутих і переданих від покоління до покоління символів, ідей, цінностей, звичаїв, вірувань, традицій, норм і правил поведінки, за допомогою яких люди організують свою життєдіяльність.

Л. Буєва розглядає поняття «культура» як «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством у процесі суспільно-історичної діяльності, що охоплює з одного боку, технічні засоби виробництва, матеріальні цінності, а з другого – духовні надбання в галузі науки, мистецтва, літератури, моралі, освіти тощо».

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови, Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел, Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009, 1736 с., С. 596.

² *Культура*, URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovyk.html>, дата звернення: 28.10.2021 г.

М. Тарасенко стверджує, що культура – це не тільки показник універсальності та свободи особистості, але й показник її відповідальності перед людством. Варто відзначити, що закономірність наступна: «чим більше людська діяльність стає універсальною і вільною щодо зовнішнього світу, тим більше зростає відповідальність людини перед природою як ойкуменою людської культури». Проте така відповідальність у свідомості людини потрібно формувати, вона не виникає сама собою.

В свою чергу, М. Кисельов «культуру» визначає як результат взаємодії суспільства та природи; штучний продукт людини, її «друга природа», нерозривно пов'язана з природою як такою.

Процес формування культури тісно пов'язаний з розвитком суспільства, де особливе місце займає екологія. Науковець Л. Фенчак стверджує, що причинами екологічних проблем є несформованість моральної та екологічної культури суспільства³.

В. Межжерін переконаний, що екологія та культура є спорідненими «принципова відмінність людини від тваринного світу полягає саме у тому, що природні ресурси вона споживає за допомогою культури»⁴. Науковець дотримується думки, що культура за своїм походженням і призначенням – екологічна.

Сьогодні екологічні проблеми – це проблеми цілого суспільства, а не одиниць. Термін «екологічна культура» лунає не лише в закладах освіти, а й під час новин, наукових передачах.

Термін «екологія» увів в науковий обіг у 1966 році німецький зоолог Е. Геккель. Під екологією він розумів науку, що займається дослідженням взаємовідносин рослин, тварин, їх спільнот з навколишнім світом. На сучасному етапі розвитку суспільства екологія розглядається як наука, яка здатна вирішувати не тільки біологічні, але й деякі соціальні проблеми: екологія як світогляд людства.

Сьогодні термін «екологія» використовується в самих різних поєднаннях: екологічна культура, екологічна ніша, екологічні проблеми тощо.

Розглянемо більш детально поняття «екологічна культура», яка є частиною загальнолюдської культури та виражається в сприйнятті людиною себе як невід'ємної складової частини навколишнього природного світу.

В Концепції екологічної освіти України зазначено, що екологічна культура є складовою системи національного та громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, що сприятиме усвідомленню особистості важливості гармонійного взаєморозвитку суспільства і природи⁵.

Науковці В. Дубовий та О. Дубовий «екологічну культуру» розглядають як складову частину світової культури, якій властиве усвідомлення важливості екологічних

³ Л. М. Фенчак, *Формування екологічної культури студентів вищих аграрних закладів освіти I-II рівнів акредитації*: автор. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04, Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, Тернопіль 2006. 24 с.

⁴ *Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи: методичний посібник*, Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Ю. В. Солобай, Г. П. Тарасюк, Є. В. Копилець, Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014, 156 с., С. 9.

⁵ Про концепцію екологічної освіти в Україні: Рішення колегії міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>, дата звернення: 2.11.2021 г.

проблем суспільства, а під метою екологічної культури вбачають формування системи наукових знань, поглядів, переконань, які є основою відповідального ставлення до оточуючого природного середовища⁶.

Ми розглядаємо поняття «екологічна культура» як форму суспільної свідомості, що представляє собою сукупність ідей і теорій, що відображають способи гармонійних відносин між людиною та природою.

Екологічна культура як один із проявів культури загалом, охоплює собою сферу відносин людини, суспільства до природи.

Екологічна культура – це самостійний вибір людини, в якому відображається ступінь її відповідальності за навколишній світ. Це характеристика не тільки наукового способу ставлення до світу, а й в цілому людини.

Екологічна культура – це процес, який безпосередньо пов'язаний з оволодінням, підвищенням знань, технологій і досвіду, а також передачею одному поколінню іншому у вигляді моральних імперативів.

Екологічна культура передбачає високий рівень умінь людини здійснювати грамотну екологічну діяльність.

Певний рівень ставлення до природи допомагає усвідомити його ціннісне ставлення до природи і свою відповідальність за наслідки спілкування з нею.

Екологічна культура дитини – це не тільки природоохоронні знання, вміння і навички, а й особливий внутрішній світ. В його основі лежить ставлення дітей до світу природи.

Для того, аби дитина ставилася відповідально до природи, необхідно формувати загальну екологічну культуру. На нашу думку, одним з головних завдань є формування у свідомості дитини уявлення про невід'ємну єдність її з природою, їх взаємного впливу один на одного та відповідальності людини за стан природи, загальну екологічну ситуацію на землі.

Варто зауважити, що А. Ковалеров стверджує, що «культура не існує сама по собі, а через життєві сенси, культурні цінності, закладені в результатах діяльності людини, вона передається від покоління до покоління як своєрідна аксіологічна «естафета», що й забезпечує безперервність і наступність її розвитку. Саме в такому значенні культура виступає своєрідним мірилом, критерієм визначення особливостей загального розвитку різних рас, народів, націй та окремих індивідів». Тому цінності в межах нашого дослідження є ключовою категорією.

В «Словнику основних філософських термінів» цінність розглядається як поняття, яке вказує на людське, соціальне та культурне значення певних явищ дійсності; соціально схвалені більшістю людей уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, романтична любов, дружба тощо⁷. Тобто цінності – це уявлення та переконання людини, що формують її поведінку.

К. Хоруженко стверджує, що «цінності слугують еталоном, ідеалом для всіх людей та можуть бути... позитивними і негативними».

У педагогічній енциклопедії зазначено, що «цінність – це будь-який об'єкт, що має життєво важливе значення для суб'єкта. Цінності розглядають у широкому та вузькому

⁶ В. І. Дубовий, О. В. Дубовий, *Екологічна культура: навчальний посібник*, Херсон: Грінв Д.С., 2016, 256 с., С. 30–31.

⁷ *Словник основних філософських термінів*, URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/5/109.htm, дата звернення: 28.10.2021 г.

розумінні. У широкому розумінні – це не лише абстрактні привабливі смисли або ситуативні цінності, але й стабільно важливі для індивіда конкретні матеріальні вигоди. У вузькому – це духовні ідеї, фіксовані у поняттях, які мають високий ступінь узагальнення. Формуючись у свідомості, ці цінності опановуються у ході оволодіння культурою»⁸.

За В. Полонським, цінності – «якості особистості, що досягаються в результаті освіти»⁹.

Л. Морозова, досліджуючи екологічні цінності, стверджує, що екологічна цінність визначає діяльне ставлення людини до природи, є основою вибору суб'єктом цілей, засобів, результатів і умов діяльного відношення людини до природи.

Отже, у процесі діяльності людини вироблялися цінності, зокрема й екологічні, які впливали на поведінку.

Екологічне виховання дитини має на меті й формування культури екологічної поведінки, з'ясування типових проявів закономірностей залежно від віку.

В науковій літературі дається декілька визначень сутності поняття «поведінка». Найзагальніше визначення даного терміну зустрічаємо у словнику «Психологічні терміни й поняття», який трактує поведінку як «доступний спостереженню образ дії, або манеру себе поводити».

В свою чергу, Т. Алексеєнко, автор словника-довідника «Соціальна педагогіка», визначає поведінку як «процес взаємодії особистості з довкіллям, обумовлений її індивідуальними особливостями і внутрішньою активністю, що виявляються, переважно, у вигляді зовнішніх дій і вчинків»¹⁰.

Схоже трактування знаходимо в українській радянській енциклопедії, де поведінку визначають як «систему взаємопов'язаних реакцій і дій живого організму у взаємодії з навколишнім середовищем», а також вказується на те, що поведінку вивчають на біологічному, психологічному або соціологічному рівнях. Виділяється три основних, різних за психологічною природою типи поведінки: інстинктивна поведінка, навички й розумна поведінка. Крім того, розрізняється зовнішня поведінка (рухи, вчинки, висловлювання) і поведінка внутрішня (почуття, мислення).

О. Степанов, автор-упорядник психологічної енциклопедії, визначаючи поняття «поведінка», звертає увагу на її залежність від внутрішніх чинників індивідів, зокрема потреб: «поведінка – активність живих організмів, спрямована на пристосування до навколишнього середовища і задоволення наявних потреб. У зовнішньому плані поведінка виявляється в системі послідовних дій, спрямованих на безпосередній контакт організму з предметами оточення. Основою певної поведінки живих організмів є їх актуальні потреби»¹¹.

С. Гончаренко, розглядаючи поведінку з морально-етичної точки зору, зазначав, що: «поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про поведінку учня в школі, родині, у громадських місцях тощо. Згідно з цим виховання поведінки як системи вчинків є насамперед моральним вихованням»¹².

⁸ Педагогіка: Большая современная энциклопедия, сост. Е. С. Рапацевич, Мнск: Соврем. слово, 2005, 720 с., С. 659.

⁹ В. М. Полонский, *Словарь по образованию и педагогике*, Москва: Высш. шк., 2004, 512 с., С. 37.

¹⁰ Соціальна педагогіка: словник-довідник, за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко, Вінниця, ООО «Планер», 2009, 548 с., С. 342.

¹¹ О. М. Степанов, *Психологічна енциклопедія*, Київ, Україна: Академвидав, 2006, 424 с., С. 253.

¹² С. У. Гончаренко, *Український педагогічний словник*, Київ: Либідь, 1997, 373 с., С. 261.

Відповідно, екологічна поведінка – це спосіб життєдіяльності особистості, який представлений системою знань, норм та правил поведінки, що впливає на збереження та відновлення природи.

Науковці В. Медведєв, А. Алдашева виділяють дві форми екологічної поведінки: некомпенсованого і компенсованого споживання. Поведінка некомпенсованого споживання передбачає, що, використовуючи об'єкти природи, людина не вживає жодних заходів, аби поповнити джерело продукту, що споживається, а регулювання споживання в кращому випадку має форму різноманітних обмежень, квот тощо. За таким типом відбувається споживання невідновних ресурсів (нафти, вугілля, руд тощо).

Компенсоване споживання спрямоване на досягнення двох завдань – задоволення потреби і створення запасу продуктів, здатного підтримувати необхідний рівень споживання. Саме така форма екологічної поведінки відповідає концепції стійкого (збалансованого) розвитку, відображає її сутність.

Учені виділяють також пасивну і активну екологічну поведінку. Пасивна екологічна поведінка може мати кілька градацій, першою серед яких є байдужість. Друга – це інтерес, осмислення конкретних екологічних ситуацій, результат якого, проте, не реалізується в тих чи інших діях. Наступною градацією є побудова моделі екологічної ситуації в узагальненому вигляді і формування свого ставлення до цієї моделі, тобто формування думки чи позиції, хоча б в такому спрощеному вигляді як співчуття або неприйняття. Нарешті, вищою формою пасивної екологічної поведінки може бути підтримка окремих форм активної екологічної поведінки, що пропонується або здійснюється іншими¹³.

Своєю чергою, активна форма екологічної поведінки характеризується, насамперед, тим, що проблема, на вирішення якої спрямована поведінка, формується у свідомості саме як екологічна, і поведінка повністю спрямована на вирішення цієї проблеми. В основі активної форми екологічної поведінки лежить переконання у необхідності того чи іншого вчинку. Однією з головних характеристик активної екологічної поведінки є її спрямованість на самообмеження, тобто на стримування нерегульованого зростання споживання.

Вчені з лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання НАПН України вважають, що в реальному житті частіше зустрічаються різні змішані форми, все ж поділ екологічної поведінки на активну і пасивну, створюючи і руйнівну доречний у педагогічних та наукових цілях, коли необхідно простежити динаміку розвитку особистості, визначити результативність виховних впливів. Зокрема, екологічну поведінку школярів пропонується оцінювати за типами: екологічно доцільна, екологічно виправдана, екологічно руйнівна і індиферентна.

Екологічно доцільна поведінка передбачає активні дії і вчинки, спрямовані на збереження довкілля. Провідними мотивами, метою їх є збереження різних форм життя (біологічного різноманіття), зменшення витрат природних ресурсів у повсякденному споживанні, екологічно безпечний спосіб життя (наприклад, захист здоров'я від негативних впливів електроприладів); сприяння покращенню навколишнього середовища через регулювання споживання товарів та послуг (надання переваг громадському електротранспорту або іншим екологічно безпечним його видам, тощо). Школярі, чия

¹³ О. О. Колонькова, Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, *Виховання і самовиховання екологічно доцільної поведінки школярів*, Київ; Б.в., 2010, 36 с.

поведінка оцінюється як екологічно доцільна, беруть активну участь у природоохоронних заходах, мотивуючи свої дії прагненням «допомогти природі»¹⁴.

За зовнішніми проявами до екологічно доцільної дуже близька екологічно виправдана поведінка. Це активні дії, сприятливі для збереження або покращення стану довкілля і здоров'я. Однак мотивація цих дій і мета мають не екологічний, а будь-який інший характер, найчастіше – економічний. Наприклад, учні можуть обирати товари у великих упаковках не тому, щоб зменшити кількість сміття, а тому, що це економічно вигідніше. Так само, вони користуватимуться тролейбусом не тому, що цей вид транспорту менше забруднює довкілля, а тому, що порівняно з маршрутним таксі він просторіший, і вони можуть вільно спілкуватися з друзями під час поїздки. Або: учні прагнуть менше використовувати воду і електроенергію не тому, що таким чином зберігають природні ресурси, а тому, що на вимогу батьків заощаджують кошти з сімейного бюджету. Однак, незважаючи на те, що у наведених діях і вчинках мета і мотиви не є екологічними, самі вчинки сприяють збереженню природних ресурсів, навколишнього середовища загалом і його покращенню.

Учні, чия поведінка кваліфікується як «екологічно виправдана» беруть участь у спеціальних природоохоронних заходах, проте з мотивів спілкування, отримання гарної оцінки тощо.

Трапляється також екологічно руйнівна поведінка, що ні за зовнішніми проявами, ні за мотивами і цілями не спрямована на збереження навколишнього середовища. Щодо використання природних ресурсів вона характеризується мотивами: «користуємось неконтрольовано, оскільки за все платимо». За такого типу поведінки мотиви збереження здоров'я можуть превалювати над іншими, однак стан здоров'я не пов'язується зі станом довкілля.

Пасивність (байдужість) щодо екологічних проблем і природи характеризується відсутністю будь-якого інтересу до подібної діяльності; відсутністю будь-яких дій і вчинків на захист природи. Взаємодія з природою мотивується бажанням відпочити, зібрати гриби чи ягоди тощо.

Ці типи поведінки можуть мати усталений характер, виявлятися постійно або залежно від ситуації. Вони можуть також стосуватись різних об'єктів природи: лише рослин і тварин чи охоплювати й об'єкти рельєфу, мінеральні ресурси тощо.

Наступним поняттям, яке потребує більш ґрунтовного трактування, є поняття «культура поведінки».

Поняття «культура поведінки» є предметом дослідження багатьох науковців. Приміром, І. Бех розглядає поведінку як систему дій людини, у яких втілюється певні суб'єкт-суб'єктні відносини. Особливе місце у формуванні поведінки посідає світогляд, який зумовлює спрямованість, послідовність і суспільну значущість поведінки¹⁵.

В свою чергу, в «Екологічній енциклопедії» поняття «культура поведінки» трактується як «сукупність сформованих, соціально значущих якостей особистості, щоденних вчинків людини у суспільстві, що ґрунтуються на нормах моралі, етики, естетики та культури»¹⁶.

¹⁴ Ibidem, с. 24.

¹⁵ І. Д. Бех, *Поведінка. Енциклопедія позашкільної освіти*, головний ред. Г. П. Пустовіт, Рівне: О. Зень, 2017, С. 319–320., с. 319.

¹⁶ *Екологічна енциклопедія: У 3 т.*, редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) [та ін.]. Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007, Т. 2: Є–Н, 416 с., с. 441.

Відповідно, в педагогічній енциклопедії зазначається, що культура поведінки – це «сукупність форм повсякденної поведінки людини (у праці, у побуті, у спілкуванні з іншими людьми тощо), в яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки»¹⁷.

Варто зауважити, що культура поведінки є важливою стороною морального обличчя особистості, яка складається з внутрішньої культури та моральних вимог суспільства.

Автори методичного посібника «Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи» зазначають, що культура поведінки – це інтегроване поняття, в якому показник внутрішніх якісних утворень особистості відтворюється у зовнішньому світі через поведінку та вчинки¹⁸.

Культура екологічної поведінки проявляється у щоденній діяльності людини відповідно до соціальної ролі, роду діяльності, професії тощо. У школярів культура екологічної поведінки виявляється в їхній повсякденно-побутовій діяльності, практичній реалізації своїх освітніх потягів, інтересів та настанов дорослих.

Відтак, культуру екологічної поведінки визначаємо як сукупність соціально та особистісно обумовлених форм повсякденної поведінки у ситуаціях безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, у яких знаходять зовнішнє вираження екологічні цінності особистості.

Отже, культура екологічної поведінки визначається як сукупність знань, норм поведінки взаємодії особистості з природою, в яких відображаються екологічні цінності людини.

Розглядаючи друге проблемне поле для початку розглянемо сутність поняття «технологія» (від грец. *techné* – мистецтво, майстерність; *logos* – наука, закон). Термін увійшов до активного обігу суспільства наприкінці XVIII століття, в період інтенсивного розвитку промисловості та відмови від ручної праці.

Академік О. Савченко зазначала, що технологія «у буквальному розумінні – це наука про майстерність»¹⁹.

В свою чергу, В. Химинець стверджує, що технологія – «це форма реалізації людського інтелекту, в якій відображаються вміння людини використовувати сукупність знань про методи та засоби проведення певного виробничого процесу, в результаті якого відбувається якісна зміна того, що є суб'єктом технології. Технологія не допускає варіативності, її головне призначення – отримати гарантований результат»²⁰.

Отже, технологія – це система прийомів, що використовується в будь-якій справі; спосіб реалізації особистості певного процесу, основна мета якого – досягнення високої ефективності.

¹⁷ Педагогика: Большая современная энциклопедия, сост. Е. С. Рапаевич. Мнск: Современ. слово, 2005, 720 с., С. 271.

¹⁸ Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи: методичний посібник, Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Ю. В. Солобай, Г. П. Тарасюк, С. В. Копилець, Кировоград: Імекс-ЛТД, 2014, 156 с., С. 14.

¹⁹ О. Я. Савченко, *Дидактика початкової школи: підруч. для вищ.навч. закл.*, Київ: Грамота, 2013, 504 с., С. 288.

²⁰ В. В. Химинець, *Інноваційна освітня діяльність*, <http://www.zakinppo.org.ua/2010%E2%80%94%9401%E2%80%94%9418%E2%80%94%9413%E2%80%94%9444%E2%80%94%9415/151%E2%80%94%942010%E2%80%94%9403%E2%80%94%9422>, дата звернення: 1.11.2021 г.

Розглядаючи сутність поняття «педагогічна технологія», зазначимо, що серед науковців немає єдності. В більшості випадків педагогічна технологія розглядається як спеціальний набір форм, методів, способів, прийомів навчання та виховних засобів, що приводить завжди до досягнення прогнозованого освітнього результату з допустимою нормою відхилення. Педагогічна технологія – це комплексна інтегративна система, що містить чимало упорядкованих операцій і дій, які забезпечують педагогічне цілепокладання, змістовні, інформаційно-предметні та процесуальні аспекти, спрямовані на засвоєння систематизованих знань, надбання професійних умінь формування особистісних якостей студентів, що задані цілями навчання.

В свою чергу, О. Антонова узагальнила різні підходи щодо сутності поняття педагогічної технології та розглядає їх як:

1) проєкт певної педагогічної системи, що може бути реалізована на практиці (В. Беспалько);

2) сума науково обґрунтованих прийомів виховного впливу на людину чи групу людей (Н. Щуркова);

3) впорядкована сукупність дій, операцій та процедур, що інструментально забезпечують отримання діагностованого та прогнозованого результату в умовах постійно змінюваного освітньо-виховного процесу (В. Сластьонін);

4) засоби діяльності та відповідні структурно-функціональні блоки (механізми), взяті в активному діяльному стані, що передбачають органічне поєднання об'єктивованих засобів діяльності, здібностей та вмінь;

5) сукупність психолого-педагогічних установок, що передбачає спеціальний підбір і структурування форм, методів, засобів, прийомів, дидактичних умов, змісту навчання і виховання на основі загальної методології цілепокладання, орієнтованого на задоволення інтересів соціальної політики держави;

6) послідовно взаємопов'язана система дій педагога, спрямована на розв'язання виховних педагогічних завдань;

7) планове послідовне практичне втілення попередньо спроектованого педагогічного процесу²¹.

В свою чергу, В. Беспалько виділив ознаки педагогічної технології, зокрема: чітка, послідовна педагогічна дидактична розробка цілей навчання та виховання; структурування, впорядкування, ущільнення інформації, належної до засвоєння; комплексне застосування дидактичних, технічних і комп'ютерних засобів навчання та контролю; підсилення, наскільки це можливо, діагностичних функцій навчання та виховання; гарантованість досить високого рівня якості навчання²².

Отже, впровадження педагогічних технологій в освітньо-виховний процес допомагає педагогу у розв'язанні поставлених завдань.

Також в межах нашого дослідження цінним є поняття «виховна технологія».

У «Енциклопедії освіти» зазначається, що *технологія виховання* – це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирі-

²¹ Антонова О.Є., *Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. Сучасні технології в освіті*, Ч. 1. „Сучасні технології навчання: наук.-допом. бібліогр. покажч”, Вип. 2, НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, Київ, 2015, С. 8–15, С. 10.

²² *Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій*, Автор-укладач Н. П. Наволокова, Харків: Вид. група «Основа», 2009, 176 с., С. 11.

шення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виховання²³.

Науковці І. Бех, Н. Миропольська, О. Комаровська, К. Чорна переконані, що виховна технологія – теоретично обґрунтована система глибоких знань психології виховання й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та педагогічно адекватних умов виховної діяльності, яка забезпечує підвищення рівня вихованості особистості²⁴.

В свою чергу, С. Мартиненко, Л. Хоружа вважають, що *технологія виховання* – це система створення належних умов виховання, комплексного застосування методів і прийомів впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, рівня вихованості, що гарантує одержання передбаченого результату²⁵.

Д. Алхімов, досліджуючи технології виховання, виділив їх переваги у практиці закладу середньої освіти, зокрема:

1. Контекст «виховне завдання – технологія виховання» зводить до мінімуму педагогічні експромти у практичній діяльності і переводить останню на шлях попереднього проектування виховного процесу.

2. Замість окремих «виховних заходів» технологія виховання пропонує проєкт виховного процесу, який визначає зміст і відповідні види діяльності кожного вихованця.

3. Ієрархія цілей (визначення трьох рівнів цілеутворення: глобального, етапного, оперативного) дозволяє досягнути гармонійної взаємодії всіх компонентів виховної системи по горизонталі (у межах одного періоду навчання – навчального року, півріччя, чверті) і вертикалі (на весь період навчання у школі).

4. Дозволяє позбавитися формалізму. Формалізм у вихованні означає неухвалне, шаблонне ставлення до вихованця чи колективу, а значить, однобічність і неадекватність виховних впливів²⁶.

Як бачимо, виховна технологія – це спосіб взаємодії учасників виховного процесу; комплекс засобів діяльності вихователя як суб'єкта виховання, спрямований на досягнення виховної мети та вдосконалення педагогічної діяльності. У дидактиці виділено три основні групи технологій: пояснювально-ілюстративні; особистісно орієнтовані; розвивальні. При цьому останні дві групи технологій у педагогіці називають новими освітніми або інноваційними. Нові освітні технології навчання сприяють задоволенню потреб особистості учня, усебічному врахуванню інтересів, здібностей, нахилів.

В кінці ХХ століття інтерактивні технології почали застосовувати не лише в теорії, але й в практиці американських закладів освіти. У 80-х рр. було проведено дослідження Національним тренінговим центром (США, штат Мерілен), яке показало, що використання інтерактивних технологій в освітній діяльності сприяє засвоєнню матеріалу, оскільки вони впливають не лише на свідомість дитини, а й на її почуття, волю (дії, практику). Результати цих досліджень дали змогу науковцям зробити висновки,

²³ *Енциклопедія освіти*, голов. ред. В.Г. Кремень, Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1036 с., С. 652.

²⁴ І.М. Шкільна, *Технологія виховання моральної самосвідомості старших підлітків у поза-класній діяльності*, „Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді” 2015. Вип. 19(2), С. 356–365., с. 358.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Д.В. Алфімов, *Особистісно орієнтована технологія виховання лідерських якостей школярів*, „Духовність особистості: методологія, теорія і практика” 2013, № 5(58), С. 27–36, с. 28–29.

що найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція – 5%, читання – 10%), а найбільших – за умов інтерактивного (дискусійні групи – 50%, практика через дію – 75%, навчання інших чи негайне застосування – 90%).

Слово «інтерактив» в перекладі з англійської «interact», де «inter» – взаємний і «act» – діяти. «Інтерактивність» походить від англійського слова «interaction» – «взаємодія», що розкриває характер і ступінь взаємодії між об'єктами. Отже, інтерактивний – здатний до діалогу та взаємодії. В основі інтеракції лежить принцип багатосторонньої комунікації, де учень та вчитель є рівноправними суб'єктами освітнього процесу.

О. П. Осіпова «інтерактивну технологію» визначає як спеціальне програмне забезпечення, що дозволяє працювати в режимі діалогу з користувачем, управляючи процесом навчання²⁷. За В. В. Гузєєвим, інтерактивні технології – це вид інформаційного обміну учнів з оточуючим інформаційним середовищем²⁸.

І. В. Губаренко, Д. В. Городовий вважають, що сутність інтерактивних технологій полягає в тому, що вони опираються не тільки на процеси сприйняття, пам'яті, уваги, але, насамперед, на творче, продуктивне мислення, поведінку, спілкування. При цьому освітній процес організований таким чином, що ті, яких навчають, вчаться спілкуватися, взаємодіяти один з одним та іншими людьми, вчаться критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу виробничих ситуацій, ситуаційних професійних завдань та відповідної до інформації.

Отже, нами інтерактивні технології розглядаються, як спосіб взаємодії в освітньо-виховному процесі, під час якого всі учасники взаємодіють один з одним, творчо та критично мислять та вирішують поставлені проблеми.

Існують різні класифікації інтерактивних технологій. Зокрема, В. Мельник класифікувала інтерактивні технології за розподілом інтерактивних методів: превентивні інтеракції (тренінг, консультації); імітаційні інтеракції (ділові ігри, диспут, «мозковий штурм» та ін.); неімітаційні інтеракції (конференція, практикум, проблемна лекція тощо)²⁹.

О. Пометун поділяє інтерактивні технології за метою уроку та формою організації освітньої діяльності на: технології кооперативного навчання (робота в парах; два – чотири – всі разом; карусель; робота в малих групах; акваріум); технології колективно-групового навчання (обговорення проблем в загальному колі; незакінчені речення; мозковий штурм; навчаючи – учусь; «Кожен учиє кожного», «Броунівський рух»); Ажурна пилка («Мозаїка», «Джиг-со»); аналіз ситуації (Case – метод); вирішення проблем; дерево рішень); технології ситуативного навчання (ситуація або імітація ігри; спрощене судове слухання (суд prose)); технології опрацювання дискусійних питань (метод прес; займи позицію; зміни позицію; неперервна шкала думок (континуум, нескінченний ланцюжок); дискусія; дискусія в стилі телевізійного то-шоу; оцінювальна дискусія, дебати)³⁰.

²⁷ О. П. Осіпова, *Применение интерактивного оборудования в образовательном процессе*, Челябинск: Изд-во ИИУМЦ «Образование», 2009, 133 с.

²⁸ О.И. Ваганова, *Интерактивные технологии в подготовке бакалавра профессионального обучения*, «Вестник Мининского университета» 2014, № 2, URL: <https://vestnik.mininuniver.ru/jour/article/view/478/454>, дата обращения: 12.11.2021 г.

²⁹ *Практична педагогіка. 99 схем і таблиць*, автори-уклад. Н. П. Наволокова, В. М. Андрєєва, Хорків: Вид. група «Основа», 2009, 117 с., С. 80.

³⁰ *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання*: Наук.-метод. посібн., О. І. Пометун, Л. В. Пироженко, За ред. О. І. Пометун. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с., С. 27.

І. Санковська, спираючись на вікові особливості розвитку учнів молодшого шкільного віку, запропонувала етапи впровадження інтерактивних технологій з формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи: емоційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, дієво-практичний та рефлексивний³¹. Розглянемо їх більш детально.

Основна мета емоційно-ціннісного етапу (1 клас) полягає у розвитку емоційно-ціннісної сфери дитини, коригування установки на взаємодію з природою. Для досягнення поставленої мети використовуються ефективні форми, методи та прийоми, зокрема: спостереження за навколишнім світом, асоціації, моделювання, уроки-подорожі, екскурсії, екологічні ігри, природознавчі свята.

Під час когнітивно-інтелектуального етапу (2 клас) відбувається формування природоохоронної компетентності, розширення екологічного простору дитини, розвиток здатності учнів початкової школи до добродіяння в природі на основі естетичного підходу. Цей етап досягається за допомогою наступних заходів: дослідження у світі природи, години спілкування з природою; усні журнали, конкурси, природоохоронні аукціони, вікторини; ігри-перевтілення у природі.

Дієво-практичний та рефлексивний етап (3, 4 клас) спрямований на формування екологічної поведінки учнів молодшого шкільного віку. Заходи, за допомогою яких здійснюється цей етап, розширюються, зокрема: «швидка» екологічна допомога, акції природоохоронного змісту; захист екологічних проєктів, випуск газет екологічного змісту; години самоврядування у природі, трудові природоохоронні десанти.

Отже, в основі інтерактивних технологій лежить процес спілкування та взаємодії, під час якого відбувається обмін знаннями, інформацією. Використання інтерактивних технологій з урахуванням екологічного підходу передбачає моделювання життєвих ситуацій, пов'язаних з природою, використання екологічно спрямованих рольових ігор, спільне вирішення локальних екологічних проблем на основі спостереження, аналізу обставин та фактів.

Також варто розглянути сутність поняття «засоби інтерактивних технологій». Засоби – це прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб.

Засоби виховання – це сукупність прийомів виховання; як правило, це предмети матеріальної та духовної культури, що використовуються у виховному процесі для вирішення конкретних виховних завдань. До засобів виховання відносять книги, журнали, радіо, телебачення, кіно, театр, виставки, музеї, ігри, спорт, художню самодіяльність, різноманітні предмети культури та природи тощо.

В межах нашого дослідження ми розглядаємо інтерактивні засоби як прийоми організації активної взаємодії вчителя та учня початкової школи у освітньо-виховному процесі з метою формування культури екологічної поведінки.

Також на сучасному етапі розвитку освіти доцільно поєднувати інтерактивні технології з інформаційними. До таких засобів інтерактивних технологій відносяться: комп'ютер, інтерактивна дошка, мультимедійний проєктор та пристрої зв'язку (Веб-камера, система передачі даних, адаптер тощо).

О. Петренко вважає, що інформативні технології необхідно широко використовувати в організації виховного процесу, так як їх можливості надзвичайно великі. На думку вченої, IT:

³¹ V. Санковська, *Інтерактивні технології формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи*, „Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді” 2014, Вип. 18(2), С. 204–212, с. 207.

- виступають як засіб для створення інформаційно-методичних матеріалів і документів (планів, конспектів, методичних розробок та ін.);
- як засіб забезпечення наочності (презентації, відеоролики, відеофільми й інші демонстраційні форми);
- як засіб пошуку інформації (текстової, відео- і аудіо-);
- як засіб обробки інформації (фото- й відеозображень, текстової, статистичної інформації для портфоліо, обробки анкет, побудови діаграм, графіків при дослідженні динаміки тих або інших процесів у виховній діяльності);
- як засіб зберігання інформації (бази даних, методичні розробки й колекції, фото- і відеоархіви, електронні сховища);
- як засіб комунікації (сайт, електронна пошта, форуми, чати тощо)³².

Також авторка зазначає, що використання ІТ у виховному процесі: підвищують та стимулюють інтерес учнів до виховних завдань завдяки мультимедійним технологіям; активізують розумову діяльність і ефективність виховання тих або інших якостей особистості завдяки інтерактивності; дають змогу моделювати й візуалізувати процеси, явища, складні для демонстрації в реальності, але необхідні для створення повноцінного зорового ряду; дають змогу максимально індивідуалізувати виховання; надають учням й учителям можливість самостійного пошуку матеріалів, опублікованих у мережі Інтернет для підготовки доповідей, рефератів, складання сценаріїв; надають допомогу в пошуках відповідей на проблемні питання; створюють величезне поле для розвитку креативних здібностей, формування загальної й інформаційної культури.

В межах нашого дослідження до засобів інтерактивних технологій формування культури екологічної поведінки ми відносимо: Іarbook, ігри екологічного спрямування, відео, мультфільми, мозкові штурми тощо.

Отже, використання засобів інтерактивних технологій вчителями при формуванні культури екологічної культури учнів початкових класів сприяє організації сприятливих умов виховання, за яких діти вчать активно взаємодіяти один з одним та вчителем у навколишньому середовищі. Впровадження інтерактивних технологій у початковій освіті допомагає моделювати життєві ситуації, використовувати рольові ігри, колективні творчі справи для вирішення важливих екологічних проблем.

Також в межах нашого дослідження вважаємо за потрібне проаналізувати чинники, які впливають на культуру екологічної поведінки учнів початкової школи. Культура поведінки, в тому числі й екологічної, формується під дією зовнішніх і внутрішніх чинників.

Словник української мови термін «чинник» трактує як рушійну силу, причину або фактор будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис.

Дж. Вілсон та Дж. Келлінг, досліджуючи девіантну поведінку особистості, розробили «теорію розбитих вікон», яка вказувала, що відсутність порядку призводить до злочинності. Розглядаючи цю теорію в екологічному контексті, можна зазначити, що залишене сміття в неналежному місці призведе до появи великої кількості сміття, а окремі випадки забруднення водойм, мисливства на тварин на заповідних територіях, вирубки дерев, тощо – до масових вчинків, тобто будь-які екологічно руйнівні дії спричинять більшу кількість таких дій.

³² О. Б. Петренко, *Використання ІТ у виховному процесі: можливості, переваги, ризики, перспективи*, „Інноватика у вихованні” 2016, Вип. 4, С. 40–47.

О. Пруцакова, досліджуючи проблему формування культури екологічної поведінки учнів, зазначає, що культура будь-якої поведінки формується під дією зовнішніх і внутрішніх, спонукальних та обмежувальних чинників³³.

Ми розділяємо думку О. Шевчук, яка об'єднала чинники, що впливають на екологічну поведінку учнів початкових класів у внутрішні (виходять від самої особи) та зовнішні (діють на учня з навколишнього середовища), а також на первинні (безпосередньо впливають на поведінку особи у певний момент) і вторинні (формуються у процесі набуття знань, навичок, умінь, а також емоційного досвіду)³⁴.

Розглянемо більш детально чинники, які впливають на формування екологічної культури поведінки учнів початкової школи.

До внутрішніх чинників, які впливають на поведінку учнів початкової школи відносяться відчуття, мислення та воля. Ці чинники розвиваються та формуються в процесі освітньо-виховної діяльності, проте не варто забувати про психолого-фізіологічні особливості, які теж мають вплив. Здійснимо аналіз внутрішніх чинників на поведінку дитини в природі.

Відчуття. Словник української мови «відчуття» трактує як здатність відчувати, сприймати явища навколишнього світу.

О. В. Киричук, В. А. Романець, автори підручника «Основи психології» стверджують, це «це сприйняття окремої властивості предмета або недиференційоване і неопредмечене враження від довколишнього середовища»³⁵.

Також варто зауважити, що відчуття поділяються на біологічні (голод, спрага, втома та ін.), психологічні (емоції та внутрішні переживання) та соціальні (реакція особистості та дії соціуму).

Академік І. Бех, розглядаючи вплив почуттів на поведінку особистості зазначає, що «будь-які дії є результатом почуттів. Щоб змінити вчинки, слід передусім зрозуміти почуття і навчитися зважати на них». В свою чергу, Л. Виготський стверджував, що «жодна форма поведінки, не є настільки міцною, як та, що пов'язана з емоцією. Тому, якщо ви хочете викликати у людини потрібні вам форми поведінки, завжди потурбуйтеся про те, щоб ці реакції залишили емоційний відбиток в учня. Жодна моральна проповідь так не виховує, як живе почуття, у цьому сенсі апарат емоцій є ніби спеціально пристосованим і тонким знаряддям, через яке найлегше впливати на поведінку. Емоційні реакції справляють істотний вплив на всі без винятку форми нашої поведінки, на всі моменти виховного характеру».

Мислення. Мислення – це пізнавальний процес, який визначається опосередкованим та узагальненим відображенням дійсності. Мислення в учнів початкових класів активізується в процесі освітньої діяльності та отримання знань та навичок і умінь під час усвідомлення морально-етичних норм та причинно-наслідкових наслідків. Варто відзначити, що мислення молодших школярів до кінця навчання в початковій школі переважає над почуттями.

³³ О. Л. Пруцакова, *Проблема формування культури екологічної поведінки школярів*, „Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді” 2012, № 16, Т. 1, С. 251–259, с. 253.

³⁴ Шевчук О. *Основні детермінанти екологічної поведінки учнів початкової школи. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2016 рік. 2017, Вип. 5, С. 291–296.

³⁵ О. В. Киричук, В. А. Романець, *Основи психології* [Текст]: підручник для студ. вищих закл. Освіти, 4. вид, Київ: Либідь, 1999, 632 с.

Ж. Піаже, досліджуючи інтелект людини, вважав, що принципи мислення дитини відрізняються від мислення дорослих, оскільки воно є специфічним та своєрідним.

В учнів початкових класів відбувається інтелектуалізація всіх психічних функцій через усвідомлення морально-етичних норм та причинно-наслідкових зв'язків, що існують у навколишньому середовищі, та у процесі засвоєння молодшими школярами необхідної кількості знань про природу та довкілля, взаємозв'язок людини та природи, економне витрачання ресурсів.

Серед знань, які необхідні для формування культури екологічної поведінки, виділяємо знання про суспільство та природу. Знання про норми поведінки в суспільстві засвоюється під час вивчення суспільних та гуманітарних дисциплін (етика, основи законодавства, історія, культурологія, етнологія, література, тощо). Проте основи морально-етичних знань учні початкових класів переважно отримують під час читання, під час проведення виховних годин та позаурочних заходів. Знання про природу діти отримують на уроках природознавства, а також зі спеціально підібраних текстів для читання, текстів задач з математики тощо. У старших класах – це предмети екологія, біологія, географія, хімія, фізика та ін.

Варто зауважити, що з часом мислення (інтелект) починає переважати над відчуттями та дає їм оцінку. Проте буває і навпаки: у стані афекту відчуття переважають над мисленням (інтелектом) та можуть підкорювати його. Мислення відіграє важливу роль у процесі мотивації будь-якого вчинку. Коли ж емоції переважають, поведінка особистості може стати невмотивованою.

Воля. Т. Алексєєнко вважає, що воля – «це здатність людини до керування своїми вчинками і поведінкою, що проявляється у само детермінації, саморегуляції нею своєї діяльності і різних психічних процесів; психічний процес, що полягає у здатності активно домагатись свідомо поставленої мети, долаючи зовнішні та внутрішні перешкоди»³⁶. Для учнів початкових класів у формуванні вольових якостей важливу роль відіграють працелюбство, наполегливість та терплячість. У формуванні терплячості та вольових якостей в екологічному вихованні допомагає догляд за рослинами (класними та на пришкольній ділянці), догляд за домашніми тваринами, прибирання довкілля та ін.

До зовнішніх чинників, що впливають на формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи, ми відносимо:

- 1) керування – носить характер безпосереднього впливу на дитину;
- 2) зразок для наслідування – може бути як позитивним (еталон поведінки) так і негативним (страх або небажання потрапити в подібну ситуацію);
- 3) пасивний соціальний контроль (поведінка особистості змінюється в залежності від того, чи бачить її хтось чи ні)³⁷.

Керування – це вплив однієї людини (або групи) на поведінку іншої (інших), який відчувається через вимоги, прохання, поради, фізичний тиск або нав'язування власної думки силою авторитету, залякуванням, підкупом тощо. Тиск на особистість

³⁶ Соціальна педагогіка: словник-довідник, за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко, Вінниця, ООО «Планер», 2009, 548 с., С. 89.

³⁷ О. Шевчук, *Основні детермінанти екологічної поведінки учнів початкової школи. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2016 рік. 2017, Вип. 5, С. 291–296.

може також здійснюватися і на підсвідомому рівні при допомозі маніпуляції, знання психологічних особливостей, гіпнозу, навіювання, тощо.

Учні початкових класів піддаються керуванню вчителем, із задоволенням виконують його доручення та настанови, адже він для них є авторитетом. Академік І. Бех зауважує, що лише небагато молодших школярів свідомо і навмисно порушують дисципліну. Здебільшого поведінка дітей може бути визначена формулою: хоче, але не може і не вміє.

Варто відзначити, що в цій віковій категорії можуть бути прояви протестної поведінки (один із проявів кризи 7 років). Така поведінка проявляється у небажанні давати відповіді на запитання, невиконання прохань старших, злостивості або таємній помсті (нанесенню шкоди рослинам, тваринам, якими опікується клас).

Для спрямування та керування поведінкою учнів початкової школи вчителі використовують різні методи та прийоми. М. Стельмахович серед методів впливу на поведінку молодших школярів виділяє метод сугестії (навіювання), який педагог розглядав як «психолого-педагогічний вплив вихователя на дитину з метою актуалізації або зміни в неї провідних установок, ціннісних орієнтацій чи вчинків. В їх основу покладений елемент казковості. Тому й дія на дитячу психіку надзвичайна. А головна суть її психологічного механізму полягає в тому, що у сприймаючої людини певна дія викликається не внаслідок логічних міркувань, а переважно шляхом зовнішнього провокування у свідомості уявлення про її настання»³⁸.

Також вчителі початкових класів для керування поведінкою учнів використовують метод маніпуляції. Е. Доценко, досліджуючи психологію маніпуляцій, стверджує, що маніпуляція – це вид психологічного впливу, який забезпечує приховане збудження в іншої людини намірів, що не збігаються з її актуальними бажаннями. Розглядаючи метод маніпуляції у формуванні культури екологічної поведінки та вікових особливостей учнів початкової школи, ми переконані, що цей метод буде більш дієвим.

Зразок на наслідування. Ще одним зовнішнім чинником, який впливає на культуру екологічної поведінки учнів початкової школи, є наслідування. У більшості випадків наслідування відбувається на підсвідомому рівні, коли дитина знаходиться у групі дітей, вона копіює (наслідує) поведінку інших дітей. Наслідування як механізм поведінки відіграє важливу роль у освітньо-виховній діяльності учнів початкових класів. У процесі наслідування молодші школярі здобувають більшість необхідних навичок. І. Бех стверджує, що молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та їх мотиви в інших людей, ніж свої власні. Тому виокремлення мотиву вчинку, роз'яснення дитині його сутності і правильності в різних типових ситуаціях є спеціальним завданням дорослих. Навчаючись бачити добре у вчинках інших, дитина потроху навчиться розуміти й усвідомлювати мотив, яким інший чи вона керувались під час здійснення доброї справи.

Наслідування в учнів початкових класів може мати як позитивний (еталон поведінки), так і негативний (зразок того, чого не можна робити) характер. Варто зауважити, що приклади для наслідування учні можуть вибирати самостійно або під керуванням або тиском («роби так, як мама чи тато»). В процесі самостійного вибору зразка поведінки для наслідування є наступні принципи:

- принцип більшості «так роблять всі, і я так буду»;
- принцип тривалості або традиційності «так робили наші батьки і діди-прадіди»;

³⁸ М. Стельмахович, *Вибрані твори у двох томах, Т. 2. Українська етнопедагогіка*, упоряд.: Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак, за заг. ред. Л. Калуської, Івано-Франківськ–Коломия: Видавничополіграфічне товариство «Вік», 2012, 464 с., С. 171.

- принцип привабливості наслідуваного об'єкта «Сергійка поважають у класі, тому буду чинити як він, Колю не поважають в класі, значить і наслідувати його я не буду»;
- принцип негативного прикладу «Оленка принесла з лісу зайченя, проте воно у неї померло, я не буду чинити так, бо їх домівкою є ліс».

А. Бандура, вивчаючи теорію соціального навчання, стверджував, що в більшості випадків наслідуються моделі поведінки людей з більшим авторитетом та вищим соціальним статусом: «Спостерігачі відмічають, що діти часто імітують дії ровесників, які не докладають ніяких зусиль для того, щоб змусити інших їх наслідувати. Декілька хлопчиків, які володіли більшою владою, ставали основними зразками для соціальної поведінки. Саме їх дії були прикладом для наслідування інших»³⁹. Як ми вже зазначали, вчитель для учнів початкових класів є авторитетом, тому поведінка вчителя є прикладом для наслідування. І. Бех зазначає: «вимагаючи необхідної поведінки від дитини, самим педагогам належить постійно суворо й прискіпливо стежити за своєю поведінкою, бути зразком для дитини»⁴⁰.

Також поведінка учнів початкових класів залежить від того, чи їх хтось бачить, чи ні, адже в них переважає бажання в очах вчителя та друзів виглядати краще інших.

Чинники, що впливають на формування культури екологічної поведінки учнів початкових класів за характером впливу поділяються на дві групи: *спонукальні* – викликають бажання діяти, провокують поведінку (воля, наслідування, керування, мислення) та *обмежувальні* – корегують або гальмують дії (воля, наслідування, керування, мислення, якщо вони спрямовані на недопущення руйнівної поведінки екологічного характеру та пасивний соціальний контроль і совість).

Відчуття, воля, мислення, керування, наслідування, пасивний соціальний контроль відносяться до прямих (безпосередніх) чинників. Досвід, звички, правила та норми – опосередковані чинники.

Досвід – опосередкований чинник, який займає важливе місце у формуванні культури екологічної поведінки учнів початкової школи. Ще свого часу Г. Сковорода зазначав, що досвід – батько мистецтва, поведінки й звички. З нього народились усі науки й книги.

Досвід може бути як позитивним так і негативним, який впливає на формування поведінки як на певний час, так і на все життя. В процесі отримання досвіду учні накопичують знання, навички, уміння, які допомагають формувати систему цінностей, що впливає на мотивацію поведінки. Цінності, які сформувалися в дитячому віці, зберігаються на довгий час, а можливо і на все життя та можуть передаватися з покоління в покоління.

У процесі формування системи цінностей, в тому числі й екологічних, учнів початкових класів, крім закладу освіти велику роль відіграє родина, суспільство, моральні і культурні цінності, та засоби масової інформації – газети, журнали, Інтернет, теле- і радіопрограми, рекламні продукти тощо.

Отже, на формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи наступні чинники: внутрішні (відчуття, мислення та воля) та зовнішні (керування; зразок для наслідування; пасивний соціальний контроль, засоби масової інформації).

³⁹ А. Бандура, *Теория социального научения*, Санкт-Петербург: Евразия, 2000, 320 с., с. 128.

⁴⁰ І. Д. Бех, *Виховання особистості: У 2 кн.*, Кн. 1: *Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*: Наук. Видання, Київ: Либідь, 2003, 280 с., С. 137.

Висновки і перспективи подальших розвідок

У результаті аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури розкрито сутність базових понять дослідження й, зокрема, поняття у двох проблемних полях, зокрема це «культура екологічної поведінки» а «засоби інтерактивних технологій».

Зазначено, що у науковому обігу зустрічається більше як 500 визначень поняття «культура». Зокрема, культура – все те, що є результатом людської історії; все те, що людина створила власним розумом, а не отримала від природи; сукупність матеріальних і духовних цінностей, які людина виробила протягом всієї її історії і сам процес творчості; водночас історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у матеріальних і духовних цінностях, створених самою людиною.

Зазначено, що процес формування культури тісно пов'язаний з розвитком суспільства, де особливе місце займає екологія.

Екологічна культура розглядається як процес, який безпосередньо пов'язаний з оволодінням, підвищенням знань, технологій і досвіду, а також передачею одному поколінню іншому у вигляді моральних імперативів. В свою чергу, екологічна культура дитини – це не тільки природоохоронні знання, вміння і навички, а й особливий внутрішній світ, в основі якого лежить ставлення дітей до світу природи.

Зосереджено увагу, що екологічне виховання учнів початкової школи має на меті й формування культури екологічної поведінки, з'ясування типових проявів закономірностей залежно від віку.

Екологічна поведінка – це такі дії та вчинки особистості, що безпосередньо або опосередковано впливають на збереження та відтворення природи. Відтак, культура екологічної поведінки – це спосіб організації життєдіяльності людини, представлений сукупністю знань, норм та правил поведінки, ціннісних орієнтацій особистості, що відповідають вимогам стійкого розвитку та виявляються в безпосередній і опосередкованій взаємодії з природою.

Культура екологічної поведінки розглядається в роботі як сукупність знань, норм поведінки взаємодії особистості з природою, в яких відображаються екологічні цінності людини.

Обґрунтовано засоби інтерактивних технологій формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи.

У дослідженні інтерактивні технології розглядаються як спосіб взаємодії освітньо-виховного процесу, в процесі якого всі учасники взаємодіють один з одним, творчо та критично мислять та вирішують поставлені проблеми.

До засобів інтерактивних технологій формування культури екологічної поведінки відносно: Іарbook, ігри екологічного спрямування, відео, мультфільми, мозкові штурми тощо.

Зазначено, що використання засобів інтерактивних технологій вчителями при формуванні культури екологічної культури учнів початкових класів сприяє організації сприятливих умов виховання, за яких учні початкових класів вчать активно взаємодіяти один з одним та вчителем навколишньому середовищі. Впровадження інтерактивних технологій у початковій освіті допомагає моделювати життєві ситуації, використовувати рольові ігри, колективні творчі справи для вирішення важливих екологічних проблем, що вчать на основі аналізу різноманітних ситуацій.

Визначено та схарактеризовано чинники культури екологічної поведінки учнів початкової школи.

Культура поведінки, в тому числі й екологічної, формується під дією зовнішніх і внутрішніх чинників. Чинники розглядаються як рушійні сили, причини будь-якого процесу, що визначають його характер або одну з основних рис.

Виділено чинники, які впливають на екологічну поведінку учнів початкових класів: внутрішні (виходять від самої особи) та зовнішні (діють на учня з навколишнього середовища), а також первинні (безпосередньо впливають на поведінку особи у певний момент) і вторинні (формується у процесі набуття знань, навичок, умінь, а також емоційного досвіду).

Конкретизовано чинники, які впливають на культуру екологічної поведінки учнів початкової школи: внутрішні чинників (відчуття, мислення та воля); зовнішні чинники (керування; зразок для наслідування; пасивний соціальний контроль, засоби масової інформації).

Бібліографія

- Алфімов Д.В., *Особистісно орієнтована технологія виховання лідерських якостей школярів*, „Духовність особистості: методологія, теорія і практика” 2013, № 5(58), С. 27–36.
- Антонова О.Є., *Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема, Сучасні технології в освіті. Ч. 1. Сучасні технології навчання: наук.-допом. бібліогр. покажеч.*, Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, Київ 2015, С. 8–15.
- Бандура А., *Теория социального научения*, Санкт-Петербург: Евразия, 2000, 320с.
- Бех І.Д., *Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*: Наук. Видання. Київ: Либідь, 2003, 280 с.
- Бех І.Д., *Поведінка. Енциклопедія позашкільної освіти*, головний ред. Г.П. Пустовіт. Рівне: О. Зень, 2017, С. 319–320.
- Ваганова О.И., *Интерактивные технологии в подготовке бакалавра профессионального обучения*, „Вестник Мининского университета” 2014, № 2, URL: <https://vestnik.mininuniver.ru/jour/article/view/478/454>, дата обращения: 12.11.2021 г.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел, Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009, 1736 с.
- Гончаренко С.У., *Український педагогічний словник*, Київ: Либідь, 1997, 373 с.
- Дубовий В.І., Дубовий О.В., *Екологічна культура: навчальний посібник*, Херсон: Грінь Д.С., 2016, 256 с.
- Екологічна енциклопедія: У 3 т.*, редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) [та ін.]. Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007, Т. 2: Є-Н., 416 с.
- Енциклопедія освіти*, голов. ред. В. Г. Кремень, Київ: Юрінком Інтер, 2008, 1036с.
- Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій*, Автор-укладач Н.П. Наволокова, Харків: Вид. група «Основа», 2009., 176 с.
- Киричук О.В., Роменець В.А. *Основи психології* [Текст]: підручник для студ. вищих закл. освіти, 4.вид., Київ: Либідь, 1999, 632 с.

- Колонькова О. О., Пустовіт Н. А., Пруцакова О. Л., *Виховання і самовиховання екологічно доцільної поведінки школярів*, Київ; Б. в., 2010, 36 с.
- Культура*, URL: <https://arm.naiiau.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovyuk.html>, дата звернення: 28.10.2021 г.
- Осипова О. П., *Применение интерактивного оборудования в образовательном процессе*, Челябинск: Изд-во ИИУМЦ «Образование», 2009, 133 с.
- Педагогика: Большая современная энциклопедия*, сост. Е. С. Рапацевич. Мнск: Современное слово, 2005, 720 с., с. 659.
- Петренко О. Б., *Використання ІТ у виховному процесі: можливості, переваги, ризики, перспективи*, „Інноватика у вихованні” 2016, Вип. 4, С. 40–47.
- Полонский В. М., *Словарь по образованию и педагогике*, Москва: Высш. шк., 2004, 512 с.
- Практична педагогіка. 99 схем і таблиць*, автори-уклад. Н. П. Наволокова, В. М. Андрєєва, Хорків: Вид. група «Основа», 2009, 117 с.
- Про концепцію екологічної освіти в Україні: Рішення колегії міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001, URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text_, дата звернення: 2.11.2021 г.
- Пруцакова О. Л., *Проблема формування культури екологічної поведінки школярів*, „Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді” 2012, № 16, Т. 1, С. 251–259.
- Савченко О. Я., *Дидактика початкової школи: підруч. для вищ. навч. закл.*, Київ: Грамота, 2013, 504 с.
- Санковська І. М., *Інтерактивні технології формування культури екологічної поведінки учнів початкової школи*, „Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді” 2014, Вип. 18(2), С. 204–212.
- Словник основних філософських термінів*, URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/5/109.htm, дата звернення: 28.10.2021 г.
- Соціальна педагогіка: словник-довідник*, за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця, ООО «Планер», 2009, 548 с.
- Стельмахович М., *Вибрані твори у двох томах. Т. 2. Українська етнопедогогіка*, упоряд.: Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак, за заг. ред. Л. Калуської, Івано-Франківськ–Коломия: Видавничополіграфічне товариство «Вік», 2012, 464 с.
- Степанов О. М., *Психологічна енциклопедія*, Київ, Україна: Академвидав, 2006, 424 с.
- Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн.*, О. І. По-метун, Л. В. Пироженко, За ред. О. І. По-метун, Київ: Видавництво А. С. К., 2004, 192 с.
- Фенчак Л. М., *Формування екологічної культури студентів вищих аграрних закладів освіти І-ІІ рівнів акредитації*: автор. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04, Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, Тернопіль 2006, 24 с.
- Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи: [методичний посібник]*, Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Ю. В. Солобай, Г. П. Тарасюк, Є. В. Копилець, Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014, 156 с.

Химинець В. В., *Інноваційна освітня діяльність*, <http://www.zakinppo.org.ua/2010%E2%80%949401%E2%80%949418%E2%80%949413%E2%80%949444%E2%80%949415/151%E2%80%9442010%E2%80%949403%E2%80%949422>, дата звернення: 1.11.2021 г.

Шевчук О., *Основні детермінанти екологічної поведінки учнів початкової школи*, „Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2016 рік” 2017, Вип. 5, С. 291–296.

Шкільна І. М., *Технологія виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності*, „Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді” 2015, Вип. 19(2), С. 356–365., с. 358.

SUMMARY

Lюдmyla Balika

Theoretical fundamentals of formation of culture of ecological behavior of primary school students by means of interactive technologies

The article analyzes the theoretical foundations of the formation of the culture of ecological behavior of primary school children by means of interactive technologies. The essence of the main key concepts in two problem fields is analyzed: «culture of ecological behavior» and «means of interactive technologies».

It is emphasized that the culture of ecological behavior is a way of organizing human life, represented by a set of knowledge, norms, and rules of behavior, value orientations of the individual that meet the requirements of sustainable development and are manifested in direct and indirect interaction with nature. We consider the culture of ecological behavior as a set of knowledge, norms of behavior of the interaction of the individual with nature, which reflect the ecological values of man.

It is noted that we consider interactive technologies as a way of interaction of the educational process, in the process of which all participants interact with each other, think creatively and critically and solve problems. It is noted that there are different classifications of interactive technologies. In particular, V. Melnyk classified interactive technologies according to the distribution of interactive methods: preventive interactions (training, consultations); simulation interactions (business games, dispute, brainstorming, etc.); non-simulation interactions (conference, workshop, problem lecture, etc.). We consider interactive tools as methods of organizing active interaction between primary school teachers and students in the educational process in order to form a culture of environmental behavior. The means of interactive technologies for the formation of a culture of environmental behavior include lapbooks, environmental games, videos, cartoons, brainstorming, and more.

The factors of formation of the culture of ecological behavior of primary school students are singled out and substantiated, in particular: internal (feelings, thinking, and will) and external (management; role model; passive social control, mass media).

Key words: culture, ecological culture, the culture of behavior, primary school students, technology, pedagogical technology, educational technology, interactive technologies, and means of interactive technologies.

STRESZCZENIE

Liudmyla Balika

Teoretyczne podstawy kształtowania kultury zachowań ekologicznych uczniów szkół podstawowych za pomocą technologii interaktywnych

W artykule przeanalizowano teoretyczne podstawy kształtowania się kultury zachowań ekologicznych dzieci ze szkół podstawowych za pomocą technologii interaktywnych. Analizowana jest istota głównych kluczowych pojęć w dwóch obszarach problemowych: „kultura zachowań ekologicznych” i „środki technologii interaktywnych”.

Podkreśla się, że kultura zachowań ekologicznych jest sposobem organizowania życia ludzkiego, reprezentowanym przez zestaw wiedzy, norm i zasad zachowania, orientacji wartości jednostki, które spełniają wymagania zrównoważonego rozwoju i przejawiają się w bezpośredniej i pośredniej interakcji z naturą. Uważamy kulturę zachowań ekologicznych za zestaw wiedzy, normy zachowania interakcji jednostki z naturą, które odzwierciedlają wartości ekologiczne człowieka.

Należy zauważyć, że uważamy technologie interaktywne za sposób interakcji procesu edukacyjnego, w procesie którego wszyscy uczestnicy wchodzą ze sobą w interakcje, myślą kreatywnie i krytycznie oraz rozwiązują problemy. Należy zauważyć, że istnieją różne klasyfikacje technologii interaktywnych. W szczególności V. Melnyk sklasyfikował technologie interaktywne zgodnie z dystrybucją metod interaktywnych: interakcje zapobiegawcze (szkolenia, konsultacje); interakcje symulacyjne (gry biznesowe, spory, burze mózgów itp.); interakcje niesymulacyjne (konferencja, warsztaty, wykłady problemowe itp.). Uważamy interaktywne narzędzia za metody organizowania aktywnej interakcji między nauczycielami szkół podstawowych a uczniami w procesie edukacyjnym w celu stworzenia kultury zachowań środowiskowych. Środki interaktywnych technologii do tworzenia kultury zachowań środowiskowych obejmują lapbooki, gry środowiskowe, filmy, kreskówki, burzę mózgów i wiele innych.

Czynniki kształtowania się kultury zachowań ekologicznych uczniów szkół podstawowych są wyodrębnione i uzasadnione, w szczególności: wewnętrzne (uczucia, myślenie i wola) i zewnętrzne (zarządzanie, wzór do naśladowania, bierna kontrola społeczna, środki masowego przekazu).

Słowa kluczowe: kultura, kultura ekologiczna, kultura zachowania, uczniowie szkół podstawowych, technologia, technologia pedagogiczna, technologia edukacyjna, technologie interaktywne i środki technologii interaktywnych.

REDAKTORZY OPRACOWANIA:

ANNA PAWLAK, doktor prawa, radca prawny, adiunkt, Instytut Nauk Prawnych, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie.

BEATA SKWAREK, doktor nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki, adiunkt, Zakład Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych i Humanistycznych, Collegium Witelona Uczelnia Państwowa.

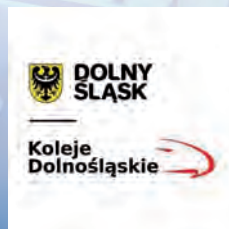
JUSTYNA STADNICZEŃKO, doktor prawa, adiunkt, Instytut Nauk Prawnych, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie, sędzia Sądu Okręgowego w Opolu.

OKSANA PETRENKO, profesor, doktor nauk pedagogicznych, kierownik Katedry Teorii i Metodologii Edukacji, Rówieński Państwowy Uniwersytet Humanistyczny.

Publikacja stanowi rezultat współpracy wielu ośrodków akademickich, podmiotów edukacyjnych, organizacji społecznych w toczącej się dyskusji na arenie międzynarodowej na temat rozwoju oraz bezpieczeństwa dzieci we współczesnym świecie. Jest to wspólna inicjatywa Collegium Witelona Uczelnia Państwowa i Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie przy współpracy z ukraińskim i niemieckim środowiskiem naukowym prowadzonej od roku 2018.

Publikacja *W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka we współczesnym świecie. Aspekty społeczno-prawne* jest zbiorem opracowań poświęconych złożonym zagadnieniom społeczno-prawnym i problemom związanym z funkcjonowaniem dzieci w środowiskach społecznych, w szczególności rodzinnym oraz szkolnym.

ISBN 978-83-66552-55-5

9 788366 552555